

УДК: 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.17>

АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ОСОБЛИВИХ УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Шпіс Н.А.,

*магістр права,**юрист мультидисциплінарної мобільної команди**Міжнародного благодійного фонду**«Українська фундація громадського здоров'я»*

Дранчак К.В.,

*бакалавр права,**старший лаборант кафедри конституційного права**та порівняльного правознавства**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Шпіс Н.А. Дранчак К.В. Аналіз конституційно-правового механізму захисту конституційних прав людини у особливих умовах сучасності.

Стаття присвячена висвітленню питання введення в Україні правового режиму воєнного стану та механізму захисту впливу цих обмежень на конституційні права людини та громадянина в особливих умовах. На сьогоднішній день, на законодавчому рівні нашої держави закріплена певна система прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, втілення яких гарантує діяльність та розвиток держави на демократичних, соціальних та правових основах. Втім, конституційні права і свободи обдаровані найвищою юридичною силою, основна частина з яких, звичайно, не є абсолютними, адже їх здійснення може бути обмежене в законному порядку. Так, такі обмеження можуть стосуватись у питаннях захисту здоров'я населення, безпеки суспільства та держави, територіальної цілісності, прав і свобод громадян, забезпечення правопорядку і т.д. Але, аналізуючи та досліджуючи дане питання, авторами було приділено та сконцентровано увагу на ті випадки, які зосереджуються на питаннях щодо основних прав і свобод людини та громадянина в особливих умовах цих правових режимів, та розкриваються відповідно до статей Конституції України, основних законів, які врегулюють дане питання, а саме: «Про правовий режим воєнного стану». З огляду на події, що відбуваються у нашій державі, зазначені нормативні акти почали діяти та увійшли у свою законну силу на усій території нашої держави. У зв'язку з цим гостро постає питання про необхідність розробки та вдосконалення нормативно-правових актів, які належним чином будуть убезпечувати та захищати людину та громадянина нашої держави в умовах обмежень, як з практичної точки зору, так і з науково-теоретичної.

Виклики сьогодення для правової системи України та її громадян відкрили нову сторінку у правовому та законодавчому полі нашої держави, що, безумовно, націлює увагу, на те, що, закріплення, регулювання та створення нових законів стрімко змінюється, але в свою чергу конституційно-правові механізми захисту прав і свобод людини і громадянина повинні функціонувати на найвищому рівні за будь-яких умов. Авторами було опрацьовано та зосереджено увагу безпосередньо на правову природу невід'ємних прав людини, які звичайно мають імперативну природу для теперішніх держав, та мають прямий вплив на її діяльність, адже на державу покладається обов'язок забезпечувати, гарантувати та охороняти ці невід'ємні права. Якщо ж все-таки, ці права мають бути обмежені то, влада в обов'язковому порядку повинна пояснити підстави введення таких заходів, а особливо в умовах особливих станів.

Ключові слова: права людини, Конституція України, конституційно-правовий захист, воєнний стан, обмеження прав та свобод, невід'ємні права, охорона прав людини та громадянина, держава, нормативні акти.

Shpis N.A., Dranchak K.V. Analysis of the constitutional and legal mechanism for the protection of constitutional human rights in the special conditions of modern times.

The article is devoted to highlighting the issue of introducing a legal regime of martial law in Ukraine and the mechanism for protecting the impact of these restrictions on the constitutional rights of a person and a citizen in special conditions. Today, at the legislative level of our state, a certain system of rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen is established, the implementation of which guarantees the activity and development of the state on democratic, social and legal bases. However, constitutional rights and freedoms are endowed with

the highest legal force, most of which, of course, are not absolute, because their exercise can be legally limited. Yes, such restrictions may apply to issues of public health protection, public and state security, territorial integrity, rights and freedoms of citizens, ensuring law and order, etc. But, analyzing and researching this issue, the authors paid and focused attention on those cases that focus on issues related to the basic rights and freedoms of a person and a citizen in the special conditions of these legal regimes, and are disclosed in accordance with the articles of the Constitution of Ukraine, the main laws that regulate this question, namely: "About the legal regime of martial law". In view of the events taking place in our state, the specified normative acts have come into effect and entered into legal force throughout the territory of our state. In this regard, the question of the need to develop and improve normative legal acts that will properly secure and protect a person and a citizen of our state in conditions of restrictions, both from a practical and a scientific-theoretical point of view, arises acutely.

Today's challenges for the legal system of Ukraine and its citizens have opened a new page in the legal and legislative field of our country, which certainly focuses attention on the fact that, consolidation, regulation and creation of new laws is rapidly changing, but in turn, constitutional and legal mechanisms for the protection of rights and human and citizen freedoms must function at the highest level under any conditions. The authors worked out and focused attention directly on the legal nature of inalienable human rights, which usually have an imperative nature for current states, and have a direct impact on their activities, because the state is entrusted with the duty to ensure, guarantee and protect these inalienable rights. If, after all, these rights are to be limited, then the authorities must explain the reasons for the introduction of such measures, especially in special conditions.

Key words: Human rights, the Constitution of Ukraine, constitutional-legal protection, martial law, restrictions on rights and freedoms, inalienable rights, protection of human and citizen rights, the state, regulatory acts.

Постановка проблеми. Жодна сфера життя української держави не залишилася без змін після злочинного воєнного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року. Економічна, політична, соціальна та правова системи вимушено адаптувалися до раптових змін, і реактивно були перенесені на воєнні рейки. Однак, важливим аспектом для правової держави було, є і залишається забезпечення реалізації та гарантування захисту прав людини, в першу чергу – фундаментальних, основоположних прав та свобод людини і громадянина, що передбачені Конституцією.

В умовах введення в Україні правового режиму воєнного стану та обмежень, що зумовлені ним, владою країни було прийняте рішення про обмеження зокрема і низки конституційних прав та свобод. Саме тому постає необхідність існування, а також виняткова необхідність теоретично-наукової та практичної розробки проблематики захисту конституційних прав та свобод людини та громадянина, оскільки з огляду на їх фундаментальний характер саме конституційні права та свободи повинні бути належним чином захищені та дотримані, навіть в умовах особливих обставин.

Виходячи з наведеного вище, сьогодні в Україні існує реальна потреба розробки та аналізу тематики конституційно-правового захисту прав людини саме в умовах особливих обставин, а саме – війни, оскільки подібний виклик для правової системи України є новим, правове регулювання швидко змінюється, а конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини і громадянина повинен функціонувати на найвищому рівні за будь-яких обставин.

Стан опрацювання цієї проблематики є порівняно низьким з огляду на стихійність та реактивний характер змін у правовому регулюванні даної проблематики, а також новизну даної тематики для вітчизняних вчених. Значний внесок у теоретичну та практичну розробку тематики даного дослідження зробили у своїх працях В. Обушко, М. Корнієнко, С. Кузніченко, які звертали увагу як на комплексні, так і на конкретні правові явища, що складають предмет даного дослідження. Однак, на сьогоднішній день існує об'єктивна необхідність комплексної теоретичної та практичної розробки даної тематики.

Метою статті є комплексна правова характеристика механізму конституційно-правового захисту прав людини і громадянина в Україні в особливих умовах, зумовлених війною, аналіз рівня та якості правового регулювання конституційно-правового захисту таких прав та свобод, а також конституційно-правова характеристика теоретичних основ і практичного застосування механізму конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Військове вторгнення до України військами російської федерації радикально змінило всі аспекти життєдіяльності українського суспільства та Української держави. Перед Україною, яка давно обрала свій незалежний та демократичний шлях розвитку, постали зовсім непередбачувані проблеми, зумовлені війною, а система правового регулювання виявилася недосвідченою та неготовою повною мірою до стихійних змін, які принесла війна.

З 24 лютого 2022 року Україна, перебуває у правовому режимі воєнного стану, який введе-

но на всій території держави Указом Президента України, в якому чітко вказано можливість обмеження певних конституційних прав та свобод людини і громадянина [1].

Разом з тим, саме визначення поняття воєнного стану, закріплене у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає наявність тимчасового, зумовленого загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина [2].

У даному контексті доцільно звернути увагу на думку В. Обушко, яка робить висновок про те, що в умовах надзвичайного та воєнного стану окремі конституційні права та свободи можуть бути правомірно обмежені, а також, у досліджуваних вчешою умовах, можливий тимчасовий відступ з боку державного правового регулювання від приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3].

Натомість, звертаючись до ст. 3 Конституції України, можна чітко виявити, що саме права та свободи людини, а також гарантії цих прав і свобод визначають спрямованість держави, а забезпечення цих прав і свобод є головним обов'язком держави [4].

Відтак, сучасна українська реальність призводять до ситуації, в якій Президент України змушений обмежувати певні права та свободи для осіб з боку держави у зв'язку з об'єктивною необхідністю забезпечення безпеки населення та відсічі ворога. Внаслідок описаного вище, у держави виникає потреба у забезпеченні конституційно-правового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану, з урахуванням тих обмежень, які запроваджені Верховним Головнокомандувачем.

Найбільш повно та якісно розкрити дану проблематику видається доцільним через використання позитивістського підходу до розуміння прав людини, який визначає права людини як певні визначені формально, гарантовані законодавством правомочності особи користуватися певними благами; як офіційний дозвіл легітимного органу влади на вчинення тої чи іншої дії [5].

Доцільним видається передусім аналіз тих конституційних прав і свобод, які можуть обмежуватися під час воєнного стану, та тих прав, які є непорушними навіть у таких особливих випадках.

Сучасна теорія держави і права поділяє права людини за критерієм можливості чи неможливості їх обмеження на абсолютні та відносні. Як стверджує А. Кучук, абсолютними правами людини визнаються такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов [6].

Разом з тим, варто відмітити, що така класифікація прав людини передбачає позитивний обов'язок з боку інших осіб, і держави в тому числі, утриматися від будь-яких дій, які б перешкождали реалізації свого абсолютного права будь-якою особою.

Дані теоретичні положення виражені й у практичній площині, зокрема, ст. 64 Конституції України є чітким вираженням поділу прав людини на абсолютні та відносні: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [4].

Аналізуючи дану норму Конституції можна дійти до наступних висновків:

1. Конституція передбачає можливість обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина у виключних випадках;
2. український законодавець на конституційному рівні розмежував абсолютні та відносні права та свободи людини і громадянина;
3. безпосередньо конституційною нормою визначено чіткий та вичерпний перелік прав і свобод людини, які визнаються в Україні абсолютними;
4. держава бере на себе зобов'язання щодо гарантування захисту та можливості реалізації абсолютних прав та свобод людини і громадянина навіть в умовах настання особливих обставин надзвичайного та воєнного станів;
5. Інші конституційні права та свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією, у контексті даного дослідження можна віднести до відносних прав та свобод людини, незважаючи на що конституційно-правове регулювання забезпечує їх захист.

В даному контексті варто погодитися зі слушною думкою М. Корнієнко, який стверджує, що нормативне закріплення вичерпного переліку абсолютних прав на конституційно-правовому рівні спричинене фундаментальністю таких прав, адже саме абсолютні права людини являють такі можливості людини, якими забезпечуються основоположні потреби людини. З правової позиції вчешого можна зробити висновок, що саме конституційно-правовий захист фундаментальних прав та свобод людини і громадянина є гарантією забезпечення людиною тих своїх потреб, які, власне, роблять її людиною [7].

Дійсно, саме гарантування на рівні Конституції України основних фундаментальних людських прав та свобод є основним конституційно-правовим механізмом їх захисту та конституційно-правовою гарантією можливості реалізації цих прав та свобод навіть у особливих умовах надзвичайного та воєнного стану в державі. Закріплення правового регулювання даного питання безпосередньо в тексті Конституції України є підтвердженням демократичної спрямованості нашої держави та

її правової системи, а також повністю відповідає ст. 3 Конституції України.

Таким чином, характеризуючи конституційно-правовий механізм захисту абсолютних прав людини в Україні, слід виходити з того, що норми Конституції, є нормами прямої дії, а гарантування захисту конституційних прав та основоположних свобод безпосередньо шляхом звернення до судових інстанцій на підставі Конституції України, як стверджує С. Шеремета, посилаючись на ст. 8 Конституції України, вже традиційно відноситься до особливостей та характерних ознак конституційно-правових норм [8].

Варто додати також і те, наявність у норм Конституції України найвищої юридичної сили також надає виняткового та найбільш пріоритетного статусу Конституції, а відтак і її нормам, в ієрархії нормативно-правових актів України.

Відтак, з аналізу правових поглядів науковців та норм вітчизняного законодавства, можна прийти до висновку, що закріплення вичерпного переліку прав та свобод людини і громадянина на рівні Конституції України свідчить про надання державою та вітчизняним законодавцем виняткового та найбільш пріоритетного захисту вказаних прав та свобод у максимальному обсязі.

Разом з тим, доцільно дослідити конституційно-правовий захист інших, не перелічених у ст. 64 Конституції України прав, які, відповідно, у законному порядку можуть бути обмеженими.

З теоретичної точки зору варто також наголосити на тому, що обмеження, що застосовуються до категорії відносних конституційних прав та свобод людини і громадянина, можуть застосовуватися виключно за наявності таких складових:

1. запроваджені обмеження повинні відповідати принципу верховенства права;
2. обмеження повинні застосовуватися виключно у передбаченому конституційним законом порядку;
3. застосування обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина повинне відбуватися виключно у разі наявності об'єктивної легітимної мети такого обмеження;
4. запроваджені обмеження повинні бути необхідними у демократичному суспільстві, що передбачає пропорційність втручання держави у конституційні права та свободи членів суспільства [9].

Разом з тим, доцільно звернути увагу на вже проаналізовану норму ст. 64 Конституції України, яка визначає, що конституційні права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені:

1. лише у обсязі та у випадках, передбачених Конституцією України;
2. лише при наявності особливих умов, зокрема запровадженні в державі правового режиму надзвичайного або воєнного стану;
3. лише на певний строк [4].

Додатково слід виокремити положення ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», з якого випливає, що обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина запроваджуються виключно у випадку існування загрози [2].

Можна переконатися, що ті обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина, що запроваджені Указом Президента України від 24.02.2022 року та діють станом на сьогодні, є повністю легітимними, оскільки їх запровадження зумовлене існуванням об'єктивної воєнної загрози, повністю відповідають вимогам ст. 64 Конституції України, а також такі обмеження є теоретично-обґрунтованими та відповідають науково-теоретичним та навіть філософським-метафізичним позиціям щодо даної проблематики.

Що стосується конституційно-правового захисту такої категорії прав, варто відмітити, що застосування відповідних обмежень слід розуміти як тимчасове звуження обсягу прав та свобод людини, яке є необхідним у суспільстві на момент запровадження задля досягнення пріоритетної мети, а не як відміну чи скасування таких прав і свобод як таких.

Разом з тим, Конституція здійснює захист прав та свобод, передбачених її нормами, які, однак зазнають обмежень, шляхом введення на рівні конституційно-правової норми з найвищою юридичною силою обов'язкової строковості таких обмежень, а також виключний, передбачений законом порядок застосування таких обмежень. Відтак, з одного боку Конституція України забезпечує та гарантує обов'язкове відновлення у визначений строк обсягу тих конституційних прав і свобод людини і громадянина, що були обмежені, з другого боку Конституція забезпечує те, що сама можливість для застосування обмеження таких прав може існувати виключно у передбаченому законодавством випадку, а також у разі наявності об'єктивної необхідності такого застосування.

Додатково слід сказати, що всі обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина, які вводяться у період дії воєнного стану в Україні є запровадженими в першу чергу для безпеки суспільства, а також захисту самої держави від ворожого нападу та захоплення, а захищене суспільство та ефективний державний механізм відіграють ключову роль для існування самої можливості держави гарантувати та забезпечувати весь обсяг конституційних прав та свобод людини та громадянина взагалі.

Висновки. Українська держава сьогодні щодня зустрічається з новими викликами для кожної сфери суспільства, а тому правова система, виступаючи легітимним соціальним регулятором, швидко змінюється та адаптується до умов сьогодення.

Запроваджені Указом Президента обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина стали необхідним та вимушеним рішенням керівництва держави, та адекватною реакцією на воєнні дії проти нашої держави.

З результатів дослідження конституційно-правового захисту прав людини у вкрай важких для правової системи обставинах можна зробити висновок про виняткову пріоритетність та надання максимального рівня конституційно-правового захисту абсолютних прав, визначених статтею 64 Конституції України. Разом з тим, модна прийти до висновку про надання конституційно-правових гарантій максимально можливого, у відповідних умовах, рівня щодо забезпечення відновлення обсягу тих прав та свобод людини і громадянина, які були обмежені в результаті введення в Україні правового режиму воєнного стану, а також гарантування конституційно-правовими нормами виключно законного порядку застосування таких конституційно-правових обмежень, що забезпечує відсутність можливості свавільного позбавлення прав та свобод людини і громадянина.

На нашу думку, конституційно-правовий захист прав людини і громадянина в умовах надзвичайного стану є реалізованим на максимально можливому у воєнних реаліях рівні, а відтак можна свідчити про якісне функціонування правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Указ Президента України «Про впровадження правового режиму воєнного стану» № 64/2022 від 24.02.2022 р.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28.
3. Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро. 15 березня 2019 р. Дніпро: ДДУВС. 2019. С. 59-60.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
5. Пуховська А.С. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2013. № 23. Ч. 1. Т. 1. С. 86-91.
6. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави: навч.-метод. посіб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018. 112 с.
7. Корнієнко М.В. права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.
8. Шеремета С.А. Пряма дія норм Конституції України: основні підходи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022 № 56.
9. Кузніченко С.О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 32-36.
10. Рогач О.Я., Белов Д.М. Зміна сучасної парадигми українського права в умовах військової агресії з боку РФ. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 70(2). 2022. С. 136-141.
11. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85-90.
12. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301-310.
13. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85-90.